

Branko Ćopić

ORLOVI RANO LETE

PRVI DIO

I

Iz gusta ljeskara, na ivici Prokina gaja, javi se glas kukavice :

– Ku-ku! Ku-ku!

Iz tajanstvena sumraka bukove šume, iz daljine, odazva joj se sličan glas:

– Ku-ku! Ku-ku!

Ovaj, na izgled običan "razgovor" kukavica, ne bi prevario nekog pažljivog slušaoca. Glas ovih "kukavica" bio je, istina, melodičan, iako malo tvrd i previše glasan, ali otkud sad, pod samu jesen, da se kukavice toliko razviču?! One se najviše čuju s proljeća, kad se javi prvi list, ali sad! Ehe, biće to nešto drugo.

I zaista, iz ljeskara, umjesto ptice, ispade dugonog bos dječak i trkom jurnu u sjenovitu dubinu staroga Gaja između golih i pravih bukovih stabala.

Kud li to dječak otrča, na čiji znak?

Prokin gaj, zapuštena, gusta i prilično velika šuma, na sat hoda udaljen od podnožja planine, bio je oduvijek, čak i za starije ljude, pomalo strašno i tajanstveno mjesto. Babe su šaputale da je uklet i da nikako nije dobro noću kraj njega prolaziti. Začas te, kažu, može ščepati ledena ruka nepoznata čudovišta i povući za sobom pod zašaptane svodove bukovih krošanja. A što će dalje biti – br! – strašno je i pomisliti.

Tako večerom, pored ognjišta, kazuje baka zablenu unuku, a dječak samo širi oči i od mačka u ćošku čini mu se da je neznana ogromna zvijer s vatrenim očurdama.

Još u bosanskohercegovačkom ustanku, 1875, u tome Gaju opkoljen je i poginuo od begova čuveni hajduk Jovanče. Borio se dva dana pucajući iz crne ugljarske kolibe, a onda je, kažu, čak od Bihaća dovučen top i koliba porušena, a hajduk ubijen. Sahranjen je na samoj ivici Gaja.

Kraj njegova groba, pod kruškom divljakom, za vrelih ljetnih dana hladuju čobani. Okupe se oko kamene nadgrobne ploče bez natpisa, na herene i obrasle mahovinom, pričaju i smiju se, a kad u širokim bukvama zašumi vjetar, dječacima se čini da se to, dolje u Gaju, još uvijek nastavlja davno minula bitka između silnih begova i mrtva hajduka.

– Predaj se, Jovanče! – ječi sa svih strana.

– Ne predajem se! – tvrdo vraća nevidljiv hajduk.

Ščućureni u sjenci, puni čudne treme, dječaci očekuju kad će da grune garav top, ali sve je uokolo tiho, nad Gajem se smješka zlatno ljeto, a pucanj nikako da se čuje. Davno je nestalo i topova i tobdžija i malog Jovančeta sa srebrnim tokama.

Poneko čobanče tako i zaspi i, s glavom uz kamenu ploču, sanja čudesne snove, a kad se od straha prene, dugo trlja oči buljeći u ovce, miluje topao kamen i šapuće:

– Gdje si, Jovanče, sad si bio tu? Tako si mi nešto lijepo pričao, a ja zaboravio.

Za ljetnih noći huču po Gaju avetinjske sove, javlja se ćuk, a truo panj tinja zelenkastim sjajem i plaši osamljena putnika:

– Čekaj samo, sad ću da te zgrabim!

Zimi su sve staze i putevi oko Gaja išarani zečjim i vučjim tragovima. S njima se ukršta trag lisice, a ponekad i zločude divlje svinje koje se spuste s bliske planine.

Kroz jarugu, duboko u Gaju, mramori uzan potočić pun trula lišća i brzo se gubi u tjesnu kamenitu ponoru. Nema te babe u selu koja bi se usudila nadviriti nad to mjesto. A i kako bi imala hrabrosti kad se tu, kažu, krije strašno čudovište drekavac, koje za kišovitih noći svojom prodornom drekom ispunjava čitav kraj.

Pa ipak, ipak... čim je iz Gaja čuo glas kukavice, dječak je glavačke jurnuo u šumu. Kako se samo ne boji i ko li ga to zove?

Duge noge brzo su donijele dječaka do jedne manje zaravni usred Gaja. Ličila je na dno kakve plitke činije ili tepsije u kojoj se peku pite. Kad se spustite na to poljanče, već ste zaklonjeni od svačijeg pogleda.

– Ku-ku! – opet se tiho oglasi dječak.

– Ku-ku! – začu se odgovor, ali odnekle odozgo, kao s neba, i istog trenutka niz glatko stablo vitke bukve na ivici zaravanjka spuznu isti takav jedan dječak.

– Oho, majstorski se spuštaš – pohvali ga dječak došljak.

– Od tebe sam naučio, Striče, – nasmija se putnik s bukve. – Eh, još samo da imam tako dugačke noge i ruke kao ti, pa da mogu obuhvatiti svako stablo.

Dječaci se spustiše na malu zaravan i sjedoše pod prastaru debelu bukvu koja je rasla u sredini i svojom širokom krošnjom natkriljivala gotovo čitav poljanak.

– Kako je danas bilo u školi, Striče?

– Uf, Jovanče, ne pitaj! I ja sam dobio paprene šibe – huknu Stric i pokaza dlanove. – Evo, pogledaj.

– A zbog čega je tebe?

– Zbog Dunava, đavo ga odnio i Dunav! Kazao sam da se Dunav uliva u Jadransko more, a kad učitelj skoči: "Evo ti, veli, Jadranskog mora, ispruži dobro dlan!" Opali mi dvije vruće, pa će opet: "Deder sad, gdje se uliva Dunav?"

– A šta ti?

– A ja: ne uliva se, kažem, nigdje. "Kako nigdje" – izbeči se on. – Lijepo, velim, ponire pod zemlju kao onaj potočić u Protinom gaju.

– Uhu, brate moj, ti si zagrdio! Kakva ponornica! U Crno more, bolan.

– E, sad ću i ja zapamtiti da je crno, jer mi je danas propisno zacrnilo. I Dunav mi je crn, a učitelj još najcrnji. Sad vadim da ti imaš pravo što se kriješ od škole. Evo i mene u tvoju družinu, a biće ih još, sve po izboru junaci.

– Zbilja?

– Pa da. Zbog samog Dunava biće ih najmanje pet, a kad tek uzmeš istoriju – iha! – na samom Kosovu izginuće četvrtina razreda.

– Pa račun! – podsjeti ga Jovanče.

– Iha, nek đavo izračuna koliko će tu stradati.

– A kad počne da ispituje piriropis?

– Onda će biti takvih batina da će pola klisnuti u prirodu, to jest u šumu. Čitavu ćemo četu stvoriti ovdje u Prokinu gaju.

Jovanče se zamisli.

– E, nećemo primati sve bjegunce iz škole, samo one najsigurnije, one koji neće nikom odati gdje nam se nalazi četa.

– To si dobro smislio. Vidiš, ja se toga nikad ne bih sjetio – iskreno priznade dugački Stric i s poštovanjem pogleda svog nerazdvojnog druga. – Hajde, hoćemo li sad kući. Djeca su još prije pola sata izašla iz škole.

– Hajdemo... Uz put ćemo se dogovoriti koga ćemo primiti u našu četu.

II

Početkom te školske godine u selo Lipovo stigao je novi učitelj, zloćud stariji čovjek, koga su po kazni, zbog pijanstva, premjestili u selo iz obližnje varošice. Čim su ga, prvog školskog dana, daci ugledali, onako neispavanog, mrkog i zlovoljnog, nastao je bojažljiv šapat:

– U-uh, s ovim neće biti lako. Bogme ćemo se poželjeti naše dobre učiteljice Lane.

– Vidi mu samo nosa, kao paprika.

Dugački Stric, najviši đak u razradu, sjedeći u posljednjoj klupi, prosto nije povjerovao svojim rođenim očima: zar umjesto Lane da dođe ovaj ovdje?

– Ne, ne, to nije istina!

Stric je čvrsto zažmirio očekujući da novi učitelj iščezne kao priviđenje, ali kad je ponovo otvorio oči, umjesto leptiraste plave Lane, za katedrom je stajao još uvijek podbuli stranac s crvenim nosom.

– Ih, nos mu, kao paprika. Gospodin Paprika! Stric je ponovo zažmirio i počeo u sebi da čita nešto kao molitvu:

– Dragi, bože, i sveti Nikola, i sveti Pankracije, i sveti Akakije, dovedite u razred našu staru učiteljicu, gospojicu Lanu, a ovoga Papriku nosite kud znate.

Iako je molitva bila iskrena i od srca, kad je Stric otvorio oči, za katedrom je i nadalje stajao natmuren crvenonosi.

– Hajde da još jednom probam.

Stric opet zažmiri, prisjeća se imena svih svetaca koje je čitao u nekom starom kalendaru, načeto od miševa, pa počinje da reda.

– Sveti Petre, i sveti Luka, i svete Časne Verige, i sveta Petka, i sveta Suboto, i sveta Bogorodice Trojeručice, i sveta Stonogice, nosite ovoga svetog Papriku kud god znate, a vratite nam našu Lanu, makar bosu, amin!

Sve uzalud. Stric otvara oči, a novi učitelj, stoji li stoji, i mršti obrve.

– Phi, baš su mi to neki kičeni sveci! Da oni mene nešto zamole, na primjer da se igramo "trule kobile" ili šta bilo drugo, ja bih odmah skočio.

– Ma šta ti to gundaš? – upita ga Jovanče, njegov drug iz klupe.

– Ništa. Naš se učitelj zove "Gospodin Paprika". Javi dalje.

Jovanče stade da se smije krišom, u šaku, pa gurnu druga ispred sebe:

– Pero, ovaj se učitelj zove gospodin Paprika. Javljaš dalje.

Kad je vijest o nadimku "Paprika" stigla negdje do sredine razreda, novi učitelj primijeti kako se đaci sašaptavaju, pa opruži noge i brzo dopade do njih.

– Šta vi tu šapćete, a?! – grmnu on tako strogo da najbliži đak šaptač i nehotice sunu naviše i ukoči se u mjestu kao ledenica.

– Šta šapćete?

Preplašenom đaku – škljoc-škljoc – samo zazvoniše zubi i riječi same od sebe poletješe iz usta:

– Molim gospodine Paprika, kažu da se vi zovete gospodin Paprika.

– Paprika! Ko je to kazao?

– Molim, otuda, od zadnje klupe.

Dok je strašni učitelj prilazio posljednjoj klupi, Stric je osjećao kako mu se njegove duge noge sve više drvene od straha kao da se pretvaraju u dva obična bukova štapa. Da lav na nj jurne, čini mu se, on s mjesta ne bi mogao da makne. Da mu miš potrči uz nogavicu, ne bi ni onda. Eh, kud baš on izmisli onaj prokleti nadimak?!

– Ko je od vas dvojice ono kazao? Odjednom, neočekivano, Jovanče ustade s mjesta i mirno, čvrstim glasom, odgovori:

– Ja sam rekao.

Iznenada, učitelj malčice ustuknu.

– Baš ti?

– Jeste.

Dječakov postojan glas i tvrd pogled odjednom razgoropadiše pijanca. On iznenada dreknu kao jare:

– A tako ti, buntovniče, je li! Čekaj samo! Ej, ti dugački – viknu on na ukočenog Strica – brzo donesi jednu dobru šibu!

Same od sebe pružiše se Stričeve noge-drvenlije i začas iznesoše dječaka napolje iz razreda. Prolazeći uzduž zida, on se oglednu na prozorčiću od nužnika i sam udari sebi žestok šamar.

– Magarče, nijesi imao kuraži da se javiš, nego si ostavio druga da zbog tebe strada, je li! I još baš ti ideš da šibu doneseš kojom će da ga biju, a! Evo to još jedna zaušnica.

Stric se još jednom prezrivo iskezi na svoj lik u prozorčiću i progunda:

– Paprika! Ništa pametnije nijesi mogao da izmisliš.

U obližnjem ljeskaru, odakle je valjalo donijeti šibu, Stric se nađe u velikoj neprilici. Koji god bi prut odabrao, taj bi mu se činio isuviše opasan.

– Zar ovaj? A ne, ne! Baš ovakvim tukao me je djed Todor. Boli kao vrag.

Mašio bi se za drugi i odmah trgao ruku.

– Ne, ne, ni taj neću! Nečim sličnim vijali su me oko crkve kad sam iskidao vrapčija gnijezda. Sve su mi noge bile modre.

Odlučio se najzad za jednu potpuno suhu mladicu. Iz bogatog iskustva, isprobanog na

rođenim leđima, znao je da se suvi prutevi najlakše lome, već od prvog udarca.

– Evo, ovo sam baš tražio.

Kad se vratio u razred, učitelj se nabusito otrese na nj:

– Jesi li bio na sjevernom polu kad te tako dugo nema?

– Ne, bio sam u obližnjem ljeskaru – odvratila Stric tako ozbiljno da čitav razred, i pored svega straha, prasnu u smijeh.

Učitelj švičnu po vazduhu donesenom šibom da joj isproba vitkost, ali ona istog trenutka puče preko sredine. Gospodin Paprika sunu poput munje na dječaka podnoseći mu pod nos patrljak od pruta.

– Je li ovo ta tvoja šiba, a?

– Pa to je samo polovina moje šibe – zbunjeno dočeka Stric.

– Dobićeš polovinu i ti i onaj tvoj drug! – razgoropadi se učitelj, pa jurnu prema posljednjoj klupi, ali Jovanče istog trenutka trkom dopade do otvorenog prozora i poput lopte iskoči napolje.

– Opa! – ote se Stricu oduševljen uzvik. Učitelj i sam pojuri prema prozoru, virnu napolje, pa se okrenu razredu i ljutito povika:

– Hvatajte ga! Svi za njim!

Čitav razred, kao da je jedva dočekao tu komandu, veselo jurnu napolje i prosu se niz dvorište u pravcu gusta ljeskara, kud je umakao bjegunac.

– Drži ga! Drži gaaa!

– Aha, ne daj tamo!

Dok je namršteni Paprika sa školskog praga ljutito zurio za njima, gonioci se brzo izgubiše u lisnatu ljeskaru derući se koliko je ko više mogao. Jedan preplašen zec iskoči ispod niska žbunja i jurnu nekud udesno. Stric se nadade za njim.

– Eto ga tamo. Drž, ne daj!

Još uvijek larmajući kao da traže bjegunca, djeca se dadoše u berbu prezrelih lješnika, koji su već sami ispadali iz svojih požutjelih čašica. Preduzimljivi Stric već je čučao visoko u krošnji rodna oraha na drugoj strani šikare i dernjao se:

– Aha, drži ga, drži! Oho, evo ga! Evo još dvojica! Iha, brzo hvataj, u njedra trpaj.

Naš bjegunac, zadihan i crven, već je bio na ivici Prokina gaja. Kad je stigao pod staru krušku do groba hajduka Jovana, svog čukundjeda, on sjede u prezrelu jesenju travu i pomilova rapavu nadgrobnu ploču.

– Čukundjede, evo i mene, pobjegoh u hajduke!

Tišina. Nad hajdukovim grobom samo tiho šušketala kruška sitnim izjedenim lišćem, ali se dječaku čini da ga njegov davni predak i vidi i čuje. Suze mu naviru na oči i čitav predio pred njim počinje da treperi i rastapa se.

– Ne dam da me na pravdi biju. Kriću se u gaju tamo gdje je nekad bila koliba iz koje si se ti borio.

Dječak je od starijih čuo tek ponešto o pravdi, ali sluti da je dobro i pravedno to što je pokušao da zaštiti svog druga Strica. To ga ispunjava čudnom snagom i radošću i daje mu odvažnosti da sam samcat krene u dubinu puste šume. – Idem da potražim mjesto za svoj hajdučki logor.

III

Stričevo pravo ime bilo je Stevo, ali su ga u razredu prozvali Stricem zato što je bio najviši u čitavoj školi, pa je ličio na nekog zajedničkog đačkog strica. Osim toga uvijek je nosio čakšire, prsluk i slamni šešir svog mršavog sitnog strica, a zimi, bogme, i stričeve stare cokule, krut crn gunj i dugačak šal, kojim bi se omotao oko vrata jedno četiri puta. Dječak je bio siročić, bez oca i matere, stric ga je othranio i podigao uz pomoć dječakova djeda i nikad ga nije, koliko se zna istukao. To je ponekad činio samo djed, a dobri striko, ako bi se kadgod i naljutio, tukao je prutem stari gunj u kome nije bilo dječaka, i karao ga:

– Evo ti, nevaljalče, sad si dobio što te spada! – Pa čak bi se i zbog toga ražalostio i brišući suze, stao je da miluje gunj.

– Neće tebe tvoj striko, šalim se ja samo.